

ANDREI PĂNOIU, ARHITECTURA TRADIȚIONALĂ GORJANĂ

În urmă cu câțiva ani, într-o perioadă dramatică pentru activitatea de protecție a patrimoniului arhitectural național, o laudabilă inițiativă a Muzeului Național de Istorie avea să consemneze o serie de cercetări și studii referitoare la zone și ansambluri istorice amenințate cu dispariția de entuziasmul „reconstrucției socialiste”. Apar astfel, în colecția „Ansambluri Istoric Arhitecturale” (AIA) câteva remarcabile lucrări care rămân însă firave materializări ale unei pătimașe activități de cercetare desfășurate de câțiva inimoși specialiști care luptau nu doar cu inerentele obstacole ale cercetării, ci mai ales cu ignoranța autorităților. Regretabil este însă faptul că titlurile acestei colecții sunt prea puține față de impresionantul volum al informațiilor din cercetările efectuate care ar putea fi încă publicate, iar tirajul în care acestea au fost editate este departe de a acoperi interesul viitoarei generații de specialiști.

Cartea arhitectului Andrei Pănoiu, *Arhitectura Tradițională Gorjeană*, îmi amintește de colecția sus-menționată și nu întâmplător, deoarece această lucrare reprezintă – după cum susține autorul – „reluarea unei lucrări mai restrânse, privind arhitectura tradițională din zona centrală a Gorjului” care a văzut lumina tiparului prin grija Muzeului Național de Istorie în anul 1982, într-o ediție modestă.

Printr-o dezinvolată analiză, utilizând instrumente de cercetare caracteristice studierii evoluției așezărilor rurale, autorul surprinde specificul zonei Gorjului fără a ocoli relațiile referitoare la problematica economico-socială pentru localizarea spațio-temporală a cercetării între secolele XVII și XX.

Lucrarea este structurată în capitole astfel alcătuite încât fiecare ar putea fi dezvoltat într-o lucrare independentă care însă prin asociere formează o imagine de ansamblu cu puternice trăsături monografice.

O bogată prezentare etimologică a terminologiei locale care cuprinde de la toponime geografice până la cele legate de diferite activități sau specii de plante, deschide primul capitol, într-o prezentare pitorească, dar însoțită de rapelul științific al unei analize documentare de arhivă cu referiri la Harta Stolnicului Cantacuzino, Harta lui Specht sau Harta România Meridională de la 1865. Sunt prezentate ipoteze de

structurare a vetrelor de sat cu referiri la diferite aspecte legate de: organizarea administrativ-teritorială, „hotărnicii”, sistemul de proprietate, zona specializată a culturilor, lotizări sau așezarea acestora în funcție de formele de relief, resursele naturale sau activitățile locuitorilor, nu în ultimul rând sunt prezentate și reglementări de construcție a locuințelor care determină fizionomia peisajului rural în evoluția istorică.

Minuțioasa analiză cartografică, realizată în al doilea capitol, prezintă implicațiile intervenției umane asupra reliefului și a factorilor naturali în evoluția așezărilor rurale. Prin analiză comparată a mai multor hărți, dintre care aminti: Charta României Meridionale (Harta Satmari sau Harta lui Cuza), Harta Stolnicului Cantacuzino, Harta căpitanului F. Schwantz din anul 1721, Harta lui Specht, Harta rusă de la 1828–1832; autorul surprinde atât modificările aduse de locuitorii cadrului natural prin defrișări de păduri, schimbări ale cursurilor de apă, desteleniri de lunci, „lăzuri, curături pentru poieni și prisăci” ș.a., cât și implicațiile acestor modificări la nivelul evoluției așezărilor rurale, prin retragerea de pe vetrele inițiale ale satelor, dezvoltări sau restrângeri ale acestora.

Este relevantă situația rețelei de drumuri, în timp, semnaland creșterea sau dimpotrivă diminuarea importanței unui traseu, inclusiv a schimbărilor de parcurs care apar în timp sau dezvoltarea acestora prin conturarea unei rețele zonale conectată cu marile trasee economice. Într-o interesantă înșiruire sunt descrise tipologii de drumuri, de la drumurile de creastă ale dealurilor și drumurilor de culme ale pădurilor, la drumurile de legătură, locale, comerciale, ale transhumanței, ale târgurilor, ale morii, ale muntelui ș.a.

Lecturarea acestor semnalări de date este o incitare la cercetarea de arhivă, în încercarea de a reface traseele propuse de autor, și în același timp constituie o plăcută introducere în spațiul cultural al zonei Gorj.

Pe baza cercetărilor de arhivă sunt enunțate, într-un capitol aparte, informații despre „Podurile de peste apa Jiului...”, lăsând cititorul să-și imagineze amploarea acestor lucrări din enumerarea unor liste de materiale sau dintr-o serie de contracte cu meșterii locali tocmiți pentru reparațiile necesare „în urma repetatelor viituri ale apelor”.

Sunt prezentate și câteva aspecte interesante, observate din cercetările de teren întreprinse personal de autor, sau unele date consemnate în materialele cartografice studiate. Nu în ultimul rând sunt descrise și construcțiile de foișoare pentru poduri sau morile de pe apa Jiului la Târgu-Jiu, completând astfel imaginea arhitecturii tradiționale cu aspecte legate de tehnica populară, care prin complexitatea de realizare și tehnicile de amplasare pot fi considerate drept prime încercări de amenajare hidrotehnică a Jiului.

Incursiunea gorjeană continuă cu analizarea așezărilor sătenești încă din prima fază de alcătuire a unor „grupări de gospodării dispersate neordonate în zonele cele mai favorabile ale moșiei, pe terenuri sănătoase, însoțite, ocrotite de bătaia vântului și în apropierea surselor de apă”. Analiza cartografică este și în acest caz instrumentul preferat al autorului care compară diferitele situații semnalate prin poziționare pe hărțile, deja enunțate, a unor așezări rurale insistând asupra particularităților care le-au determinat evoluția.

Aparte este însă prezentarea diferitelor aspecte care au determinat dispariția unor sate: fie prin dificultatea precizării poziției în raport cu drumurile, din cauza dispersării în aria moșiei, fie prin omisiunea intenționată din evidențele oficiale – „moșiile lor fiind acaparate de marea boierime” – din cauza contopirii cu alte sate, a schimbărilor de nume sau chiar ca urmare a războaielor dintre turci și austrieci. Aspecte interesante sunt observate și în legătură cu așezările de tipul bordeielor, care uneori „dublează așezările sătenești”, deși, totuși, există și o structurare a lor cu drumuri proprii, „unele ca drumuri de căruțe, altele numai ca poteci de picior”, precizările legate de vechimea acestora fiind lăsate în seama cercetărilor arheologice. Nu sunt uitate nici pivițele sau conacele de deal din Dealul Tarătelui, Dealul Neagovanului ori Dealul Pișteștilor, amintite și în numeroase documente din secolele XVII–XVIII, Mănăstirea Tismana, Crana și Bistrița devenind vii în dealurile acestor sate „prin dani și schimburi”.

Fenomenul depopulării satelor din perioada Administrației austriece este un alt aspect observat critic prin parcurgerea documentelor scrise și a materialelor cartografice, mai cu seamă Harta lui F. Schwantz din 1722. Este descrisă, printre

alte, situația așezărilor de moșneni care prin achitarea contribuțiilor reușesc să stabilească o relație neconflictuală și chiar să se bucure de o atenție sporită din partea autorităților.

Seria reglementărilor de sistematizare dintre secolele XVII–XIX este întregită de prezentarea satelor de moșneni după retragerea austrieșilor, unele rămânând fără terenurile devenite moșii boierești, până spre sfârșitul veacului al XIX-lea. Satele de tip răsfiră sunt identificate pe Harta lui Schwantz, iar altele a căror existență este bine cunoscută cum ar fi: Piștești din Deal, Viezuri sau Budenii, reflectă starea lor critică. Autorul presupune că, în programul de sistematizare a satelor, Administrația austriacă se limitează doar la corectarea traseelor de drumuri, în ceea ce privește restrângerea vetrelor de sat problema rămânând nerezolvată în ciuda tendinței localnicilor de a-și construi locuințe mai sigure de tipul conacelor cu parter etaj.

Perioada domniilor fanariote este prezentată ca favorabilă tendinței de dispersare a satelor și proliferare a așezărilor de bordeie. Modernizarea satelor din perioada Regulamentului Organic este analizată în amănunt și prin diferitele situații de încălcare a aplicării extinderii reglementărilor asupra gospodăriilor și clădirilor rurale. Descrierea instrucțiunilor elaborate de M. Ghica „șeful Vorniciei din Lăuntru la 12 februarie 1837” cât și a aplicării lor în județul Gorj sunt surprinse în nota de rigoare a autorului care observă modificările survenite în configurația așezărilor prin confruntarea hărții ruse cu aceea a lui Specht, acestea fiind semnificative pentru multe din satele zonei. Tot în această ordine de idei este comentată și aplicarea Legii Rurale din 1864 semnalând necesitatea elaborării unui nou proiect de lege după numai trei ani pentru a opri construcția de locuințe în afara așezărilor comunale.

Schimbării survenite în rețeaua drumurilor sau a vetrelor de sat în secolele XVIII și XIX sunt sintetizate în capitolul referitor la „Trăsăturile arhitecturii locale...” din această perioadă într-o parcurgere cronologică a diferitelor etape istorice, semnificative pentru zona studiată. Perioada stăpânirii austriece, căreia îi succed etapele Regulamentului Organic și ale Legii Rurale de la 1864, sunt prezentate schematic pentru a face

trecerea spre celelalte etape de evoluție a așezărilor gorjene printr-o analiză a elementelor structurale și decorative a arhitecturii tradiționale sub aspect socio-istoric.

Diferitele tipuri de gospodării structurate și în funcție de ocupațiile specifice zonelor geografice în care locuitorii își desfășoară activitatea sunt analizate comparativ, interferând considerații socio-culturale legate de modalitatea de ocupare a terenurilor în funcție de cadrul natural.

În termeni folosiți altădată de meșteri locali, sunt descrise atât ca spațialitate și sistem constructiv, cât și de decorație și finisaj casele tradiționale, într-o detaliată prezentare a materialelor și modalităților de punere în operă a acestora. Tipologia planului de casă din zona centrală și de nord a Gorjului este surprinsă ca și tipurile de pivnițe diferențiate constructiv prin destinația care a determinat realizarea lor. Locuința cu un singur nivel specifică pentru „vatra așezărilor satești în tot secolul al XVII-lea și prima jumătate a celui următor” ca și locuința de tip bicelular cu pridvor care este considerată „casa tipică a zonei Gorjului din totdeauna” sunt prezentate prin exemple remarcabile în acest sens.

Decorația capitelor în formă de „cheiță” este pusă de autor pe seama așa-numitei perioade a „barocului țărănesc” din a doua jumătate a sec. al XVIII-lea, iar diferitele modalități de rezolvare a acoperișurilor, cu polate sau cu includerea foișorului din fața intrării sunt exemplificate într-o „notă de ales pitoresc”. Este surprinsă tot aici și casa cu etaj din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, prin aceeași modalitate de a relaționa expresia constructivă cu particularitatea destinației care le-a determinat, cum ar fi preocuparea pentru „fortificație” în cazul celor cu parter închis și scară inclusă în spațiul pridvorului.

Trecerea de la rezolvarea parterului din lemn, la folosirea zidăriei este localizată în timp în perioada regulamentară „cu prilejul strămutării satelor la linie”. Evoluția locuinței de tip tradițional este continuată cu perioada sfârșitului de secol XIX, când apar cu o frecvență mai mare foișorul sau pridvorul deschis pe trei laturi ale casei, planul locuinței devine mai complex, iar decorația elementelor din lemn se face remarcată prin traforare și „fățuială de profile și creștături”.

„Arhitectura ctitoriilor” este prezentată într-un capitol aparte, care începe a remarca păstrarea aproape neschimbată a tipologiei lăcașelor de cult în raport cu transformările intervenite în timp, în cazul locuințelor rurale.

Încadrate de autor în „barocul timpuriu, din perioada Cantacuzinească” – opinie care ar merita chiar un comentariu mai amplu – „arhitectura ctitoriilor satești din lemn” este analizată atât ca rezolvare funcțională sau sistem constructiv, cât și ca rezolvare constructivă sau plastică a decorațiilor. Planimetria și elementele decorative sunt criteriile de bază întrebunțate pentru încadrarea într-o structură tipologică, în încercarea de identificare a expresiilor primare ale acestui program arhitectural și de a semna influențe directe inspirate de ctitoriile de zid.

Prin analiza unor remarcabile exemple de arhitectură tradițională de cult din zona Gorjului sunt surprinse atât rezolvările structurale deosebite, cât și îngemănarea acestora cu o decorație elaborată care preia numeroase trăsături ale artei populare. Într-o prezentare care face apel la motivația soluțiilor structurale, funcționale și chiar la condițiile sociale care contribuie la definirea aspectelor specifice ale arhitecturii populare din această zonă, bisericele sunt clasificate în funcție de rezolvarea planimetrică, de la cele cu navă simplă fără proscomidie și diaconicon sau cele cu absidă și pridvor la cele cu pronaosul alungit sau navă cu absidă decroșată simetric. Situația unor biserici, de care doar „tradiția pare să-și amintească”, existente astăzi doar în hărți, este prezentată alături de exemple ale ctitoriilor de zid care până la jumătatea secolului trecut apar ca paraclise ale curților boierești și abia după această dată ca biserici satești cu portrete de ctitori țărani.

Textul lucrării, din care mi-am permis să citez pentru a sugera ceva din culoarea locală a limbajului arhaic al meșterilor populari, este abil utilizat de autor în paralel cu o bogată ilustrație ce cuprinde valoroase imagini fotografice, numeroase desene, reproduceri ale unor planuri de moșii și fragmente de hărți.

Fără să-și propună o relație cronologică directă cu referirile din text, ilustrația volumului întregeste imaginea așezărilor gorjene, surprinsă de autor, în evoluția lor istorică.

Arh. VALERIU-EUGEN DRĂGAN